

Kırâat İhtilaflarının Vakf-İbtidâya Etkisi (Vakf Yerlerinin Değişmesi Bağlamında)

Alaaddin Salihoğlu | 0000-0002-2390-6679 | alaaddin.salihoglu@dpu.edu.tr

Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi ABD,
Kütahya, Türkiye

ROR ID: 03jtrja12

Öz

Müdevven Kur'ân ilimlerinden tecvid ilminin mühim rükünlerinden biri kabul edilen vakf-ibtidâ, doğrudan Kur'ân'ın manası ve tilâvetiyle ilgili bir ilim dalı olması nedeniyle farklı okuyuşları konu edinen ve Kur'ân'ın yorumuna etkisi olan kırâat ilmi ile yakından ilişkilidir. Nitekim âyetlerin irâbının doğru yapılabilmesi, âyette Allah'ın muradına uygun mananın ortaya çıkarılması, âyetlerin sahih bir şekilde tefsir edilerek itikâdî ve fikhî hükümlerin tespit edilmesi ve bu hususların tilâvete yansıtılması ancak bu iki ilmin birlikte değerlendirilmesiyle mümkündür. Bu çalışmada, öncelikle kırâat ilminin vakf-ibtidâ ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Daha sonra vakf-ibtidâ yerlerinin belirlenmesinde takip edilen yöntemler hakkında bilgi verilmiştir. Bununla birlikte bu başlık altında kırâat imamlarının konuyla ilgili belli tercihlerinden bahsedilmiştir. Ardından kırâat vecihlerinin vakf-ibtidâya etkisi ele alınmış ve üç başlıkta incelenmiştir. Bunların birincisi kırâat farklılıklarının vakf yerlerine etki etmemesi, ikincisi vakf yerlerinin derecesini değiştirmesi ve üçüncüsü de vakf yerlerinin mahallini değiştirmesidir. Çalışmada araştırmanın ana konusunu teşkil eden üçüncü başlık üzerinde yoğunlaşmış ve meselenin açıklayıcı örneklerle anlaşılır olması hedeflenmiştir. Yöntem açısından mukayese ve tarama metodu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi, Kırâat vecihleri, Vakf-ibtidâ, Vakf derecesi, Vakf mahalli.

Atıf Bilgisi

Salihoğlu, Alaaddin. "Kırâat İhtilaflarının Vakf-İbtidâya Etkisi (Vakf Yerlerinin Değişmesi Bağlamında)". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2023), 31-52.

<https://doi.org/10.33718/tid.1357483>

Geliş Tarihi	: 08.09.2023
Kabul Tarihi	: 11.12.2023
Yayın Tarihi	: 31.12.2023
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı - iThenticate
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Effect of Qirāat's Differences on Waqf-Ebtidā (In the Context of Changing Waqf Locations)

Alaaddin Salihoğlu | 0000-0002-2390-6679 | alaaddin.salihoglu@dpu.edu.tr
Dumlupınar University, Faculty of Islamic Studies, Department of Qirāah, Kütahya, Türkiye

ROR ID: 03jtrja12

Abstract

The science of waqf-ebtedā, which is considered one of the most important topics in the science of tajweed, is a branch of science that is directly related to the meanings of the Qur'an on the one hand and its recitation (telāwa) on the other. And because the science of readings (qirāats) deals with the different Quranic readings and has an impact on the interpretation of the Qur'an, we can say that there is a close link between the science of waqf and qirāats. Thus, revealing the meaning in accordance with Allah's will in the verse, determining the religious and fiqh provisions by interpreting the verses authentically, and reflecting these issues in the recitation is only possible by evaluating these two sciences together. In this study, first of all, the relationship between the science of qirāats and the science of waqf-ebtedā is emphasized. Then, information is given about the methods followed in determining the places of waqf-ebtedā. Again, under this heading, some concepts and terms related to the subject are included. Then, the effect of qirāat aspects on waqf-ebtedā was discussed and examined in three categories. The first of these is that qirāats differences do not affect the waqf places, the second is that they change the degree of waqf places, and the third is that they change the location of waqf places. The study focused on the third category, which is the main subject of the research, and aimed to explain the issue with explanatory examples. In terms of method, comparison and screening methods were used.

Keywords

Qur'anic Recitation, Aspects of Qirāats, al-Waqf and al-ebtedā, Type of waqf, Place of waqf.

Citation

Salihoğlu, Alaaddin. "The Effect of Qirāat's Differences on Waqf-Ebtidā (In the Context of Changing Waqf Locations)". *Trabzon Theology Journal* 10/2 (December 2023), 31-52.

<https://doi.org/10.33718/tid.1357483>

Date of Submission : 08.09.2023

Date of Acceptance : 11.12.2023

Date of Publication : 31.12.2023

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, İslam'ın doğuşundan itibaren İslam bilginlerinin ilgi odağı olmuş ve onun etrafında birçok ilmi disiplin teşekkül etmiştir. Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olması itibariyle çeşitli yönlerden araştırma ve incelemelere konu olan bu ilimlerin biri de vakf-ibtidâ ilmidir. Bu ilim, âyetlerdeki muhtelif manaları, yakın hükümleri ve farklı kişilere ait olan sözleri birbirinden ayırmada önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bunun neticesinde Kur'ân'ı doğru anlamak noktasında oynadığı rolün ciddiyetine binaen erken dönemden itibaren âlimlerin ilgi gösterdiği ilim dalları arasındaki yerini almıştır. Nitekim Kur'ân'ın nüzulüyle oluşmaya başlayan bu ilmin tedvinine Hicrî II. yüzyılın başlarından itibaren başlanmıştır. Literatürde, bu konuda hemen hemen her asırda muhtelif eserlerin yazıldığı vurgulanırken, sadece ilk altı asırda yüzü aşkın eserin telif edildiği kaydedilmiştir. Bu çalışmaların günümüze ulaşan kısmı, vakf-ibtidâ ilminin vazgeçilmez ana kaynaklarını teşkil etmektedir. Bu alandaki telif hareketi şerh, nazma çekme, tenkit ve derleme şeklinde asırlarca devam etmiştir. Konu hakkında yapılan bazı araştırmalara göre bu sayı toplamda iki yüz elliye ulaşmaktadır.¹

Genel olarak klasik dönem vakf-ibtidâ müellefatına bakıldığında âlimlerin her birinin kendi vakf sistemini kurduğu ve buna göre vakf çeşitlerini tanımladığı görülmektedir. Yine bu alan âlimleri tarafından izlenen ortak bir yöntem de mushaftaki tertip sırasına göre her bir sûreyi ele alarak vakfın denk geldiği ilgili kelime önüne vakf çeşidini belirtmeleridir.² Bunu yaparken ilgili âyetteki farklı vakf seçeneklerini dil, kırâat farklılıkları, tefsir ve kimi zaman fikhî ve itikâdî mezhepler ışığında değerlendirmiş ve tercihte bulunmuşlardır. Bu bağlamda vakf seçenekleri değerlendirilirken, ilgili âyette kırâat ihtilaflarına göre vakf durumunun gösterdiği değişikliklere işaret edildiği görülmektedir. Fakat “Kırâat vecihlerinin vakf-ibtidâ ilmine etkisi” konusu - tespit edebildiğimiz kadarıyla - müstakil bir çalışmada ele alınmamıştır. Ayrıca bu tür eserlerin yanı sıra bir vakf çeşidi üzerine yazılan risâleler³ ile bazı özel kelimelerin üzerine vakf keyfiyetini izah eden risâlelerden⁴ söz etmek mümkündür.

Günümüz araştırmacıları tarafından konuya açıklık getirilmeye çalışılmış, biri Arapça ve diğeri Türkçe olmak üzere iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁵ Söz konusu çalışmaların

1 Vakf-ibtidâ alanında telif edilmiş eserler hakkında daha geniş bilgi için bk. Müsâ'id b. Süleyman et-Tayyâr, *Vukûfu'l-Kur'ân ve eseruhâ fi't-tefsîr* (Medine: Mucemme'u'l-Melik Fehd li tîbâ'ati'l-Mushafî-Şerîf, 1431), 67-94; Muhammed Tefvîk Hadîd, *Mu'cemü muşannefâti'l-vakfi ve'l-ibtidâ* (Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2016), 1/14-49.

2 Vakf-ibtidâ sistemleri ve ekolleri hakkında bilgi için bk. Alaaddin Salihioğlu, “Mağrib ve Kuzey Afrika Mushaflarında Takip Edilen İmam Hebtî'nin (ö. 930/1523) Vakf Sistemi ve Vakf-İbtidâ İlmindeki Yeri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2023), 239-240.

3 Muhammed İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Kasîdetün fi ma'rifeti'l-vukûfi'l-lâzime* ile Muhammed Saçaklızâde el-Mer'âşî'nin (ö. 1145/1732) *Risâletün fi vukûfîn lâzime* adlı eserleri, bir vakf çeşidi üzerine yazılan risâlelere örnek gösterilebilir. Bk. Tayyâr, *Vukûfu'l-Kur'ân*, 83, 86.

4 Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin (ö. 437/1045) *Şerhu kellâ ve belâ ve ne'am ve'l-vakfu 'alâ külli vâhidetin min-hüm* ile Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1052) *el-Vakfu 'alâ Kellâ ve belâ* adlı eserleri, özel kelimelerin üzerine vakf keyfiyetini açıklayan risâlelere örnek gösterilebilir. Bk. Tayyâr, *Vukûfu'l-Kur'ân*, 76-77.

5 Arapça kaleme alınan eser, *Eseru'l-Kırâat fi'l-Vakfi ve'l-ibtidâ* adını taşımaktadır. Eser, Mahmûd eş-Şenkîti tarafından 2011 yılında İmam Muhammed bin Suûd Üniversitesi Kur'ân İlimleri Bölümü'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış, 2013 yılında Dâru't-Tedmüriyye tarafından basılmıştır. Söz konusu çalışma, tahlil ve uygulama olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Tahlil bölümünde kırâat vecihlerinin

ikisinde kırâat vecihlerinin vakf yerlerine etkisi, sarf ve nahiv ilimleri yönüyle tasnif edilerek incelenmiştir. Ayrıca bu iki çalışmanın yanı sıra konuyla alakalı Arapça bir makale de yayınlanmıştır.⁶ Makalede kırâat vecihlerinin vakf yerlerine tesiri, sadece kırâatlerin vakf yerlerinin derecesini etkilemesi ile sınırlandırılmıştır.⁷ Araştırmamızda ise kırâat ihtilaflarının vakf yerlerine tesiri, bu etkinin mahiyeti (vakf durumunun gösterdiği değişiklikler ve bu değişikliklerin yarattığı sonuç) bakımından tasnif edilip üç başlıkta ele alınmıştır. “Kırâat Farklılıklarının Vakf Yerlerine Etki Etmemesi” ile “Kırâat Farklılıklarının Vakf Yerlerinin Derecesini Değiştirmesi” hakkında bilgi verildikten sonra makalenin asıl konusu olan “Kırâat Farklılıklarının Vakf Yerlerinin Mahallini Değiştirmesi” başlığı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Bu bağlamda konunun doğru bir şekilde anlaşılıp kavranılması açısından kırâat-vakf ekseninde önem arz eden birtakım husus ve kavramlara yer verilecektir.

Araştırmada yer alan âyetler, Hafs b. Süleymân (ö. 180/796) rivâyetine göre yazılmıştır. Âyetlerde kullanılan vakf işaretleri, ülkemiz mushaflarında esas kabul edilen Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) vakf-ibtidâ sistemine göre zapt edilmiştir. Ele alınan örnekler kırâat-ı aşere ile sınırlandırılmış olup kırâat ihtilafları ile ilgili incelemelerde İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i ile Ahmed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) *İthâfû fudalâ'i'l-beşer*'i gibi eserlere başvurulmuştur. Kırâat farklılıklarının mana ve dilbilgisi açısından âyetlerde ne gibi değişikliklere yol açtığı, tefsir ve kırâat tevcihi eserlerinden irdelenmiştir. Kırâat ihtilaflarının Kur'ân yorumuna etkisi neticesinde âyetteki vakf yerlerinin belirlenmesi ve vakf-ibtidâ ile ilgili açıklamaların tespit ve değerlendirilmesinde Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/939) *İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*'sı, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *el-Kat' ve'l-i'tinâf*1, Dâni'nin (ö. 444/1053) *el-Müktefâ*'sı, Ebû Muhammed el-Umânî'nin (ö. 450/1058 civarında) *el-Mürşid*'i ve Secâvendî'nin *İlelü'l-vukûf*u temel dayanaklarımız olmuştur.

1. Kırâat İlminin Vakf-İbtidâ İlmi ile İlişkisi

Vakf, ıstılahta “Bir kelime üzerinde, kırâate tekrar başlamak niyetiyle, normal olarak nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmektir.”⁸ İbtidâ ise ıstılahta vakfin karşıtı olup “İlk defa

vakf yerlerine etkisi, sarf ve nahiv ilimleri yönünden tasnif edilerek incelenmiştir. Uygulama bölümünde ise süre tertibine göre âyetler ele alınarak kırâat ihtilaflarının vakf yerlerine etkisi üzerinde durulmuştur. Çalışmadaki örnekler değerlendirilirken birçok vakf-ibtidâ âliminin görüşlerine de yer verilerek bir mukayese imkânı sağlanmıştır. Türkçe kaleme alınan çalışma ise *Kırâat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâya Etkisi* başlıklı eserdir. Kenan Aklan tarafından 2019 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışma, 2023'te İlahiyat Yayınları tarafından basılmıştır. Sarf ve nahiv ilimleri bağlamında bir tasnife tabi tutulan eserde, kırâat ihtilaflarının vakf-ibtidâ ilmine etkileri Secâvendî ve Uşmûnî örneğinde incelenmiş, iki âlimin örtüştüğü ve ayrıştığı noktalar karşılaştırılmıştır. Bk. Mahmûd eş-Şenkîfî, *Eserü'l-Kırâat fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* (Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 2013); Kenan Aklan, *Kırâat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâya Etkisi* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023).

- 6 Makale, *Eserü İhtilâfî'l-Kırâati'l-Kurâniyye fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ fi Kitâbi'llâh* adını taşımaktadır. Eser, Abdurrahman el-Cemel tarafından 2004 yılında Gazze'de yer alan en-Necâh Üniversitesi'nin Mecelletü Câmiati'n-Necâh li'l-Ebhâs dergisinde yayınlanmıştır. Çalışma, inceleme ve uygulama olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. İnceleme bölümünde vakf çeşitleri ele alınırken, uygulama bölümünde farklı yirmi örneğe yer verilerek kırâat ihtilaflarının vakf yerlerinin derecesini değiştirmesi etkisi üzerinde durulmuştur. Bk. Abdurrahmân Cemel, “Eserü İhtilâfî'l-Kırâati'l-Kurâniyye fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ fi Kitâbi'llâh”, *Mecelletü Câmiati'n-Necâh li'l-Ebhâs* 18/1 (2004), 285-308.
- 7 Bk. Cemel, “Eserü İhtilâfî'l-Kırâati'l-Kurâniyye fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ fi Kitâbi'llâh”, 287.
- 8 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/240. Krş. Nihat Temel, *Kur'ân Kırâatında Vakf*

okumaya başlamak veya vakf yaptıktan sonra kırâate devam etmek için tekrar başlamak” anlamında kullanılmaktadır.⁹ Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen kırâat ilmi ise¹⁰ vakf-ibtidâ ilminin fiilî uygulama sahasını temsil etmektedir. Bundan dolayı olsa gerek kırâat âlimleri erken dönemlerden itibaren vakf-ibtidâya çok önem vermişlerdir. Bu başlık altında bazı kırâat otoritelerinin görüşlerine yer vererek kırâat ile vakf-ibtidâ ilmi arasındaki ilişkiyi göstermek hedeflenmiştir.

Mesela Nehhâs’ın şu ifadeleri söz konusu ilişkiye ışık tutmaktadır: “Bazı arkadaşlarımızın *İbn Mücâhid*’den (ö. 324/936) naklettiklerine göre o: ‘Tam anlam ifade eden yerde vakf yapmayı ancak nahiv, kırâat, tefsir, kasas ve Kur’ân’ın nazil olduğu dile vâkıf olan biri yapar.’”¹¹ Diğer taraftan Dâni, “Kırâat mütehasıslarının en önemli ihtiyaçlarından biri de vakfın tam, hasen veya kabîh anlam ifade edeceği yerleri bilmesidir”¹² sözleriyle mevzubahis ilişkiye dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) *en-Neşr* adlı eserinde, kırâat eğitimini aldığı hocalarının durulacak yerleri parmaklarıyla gösterdiklerini ve vakf-ibtidâ bilgisine hâkim olmayan talebelere kırâat icazeti verilmemesini şart koştuklarını vurgulamıştır.¹³

Belirtilen ilişkinin önemini ortaya çıkaran bir başka husus da kırâatlerin, cem/indirâc¹⁴ usulüyle okunmasıdır. İndirâc usulüne göre bir âyetteki tüm farklı rivâyetleri/vecihleri bir arada okumak için âyette bir vakf yeri belirlenir ve bu vakf yerine göre bir sonraki rivâyete/veche geçilir. Buradaki söz konusu vakf türüne vakf-ı intizârî denilir.¹⁵ İndirâc usulüne göre farklı kırâat vecihlerini okurken âyetin manasının bozulmasına yol açacak vakf-ı intizârî yerlerinden kaçınmanın gerekli olduğu muhakkaktır. Bu sebeptendir ki İbnü’l-Cezerî, kırâat eğitimini indirâc usulüyle okumak isteyenlerin riayet etmeleri gereken hususları şu dört maddede ifade etmiştir: 1. Vakfa riayet 2. İbtidâya riayet 3. Hüsn-i edâ (güzel okumak) 4. Terkipten kaçınmak (kırâatlerin tariklerini karıştırmamak).¹⁶

Kırâat-vakf ilişkisini gösteren bir başka husus da kırâat imamlarının vakf tercihleridir. “Vakf-İbtidâ Yerlerinin Belirlenmesinde Takip Edilen Yöntemler” başlığı altında görüleceği üzere kırâat imamlarının konuyla ilgili belli tercihleri olmuştur. Bu durum, bir kırâati okurken o kırâat imamının vakf tercihlerini de dikkate almayı gerekli kılmaktadır. İbnü’l-Cezerî, “Kırâat imamlarının vakf-ibtidâ konusundaki temel yaklaşımları bilinmek durumundadır ki böylece

ve İbtidâ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 43.

9 Ali b. Muhammed es-Safâkîsî, *Tenbihü’l-gâfilîn*, thk. Muhammed eş-Şâzelî (Tunus: el-Mektebetü’l-Kur’âniyye, 1974), 128. Krş. Temel, *Kur’ân Kırâatında Vakf ve İbtidâ*, 44.

10 Kırâat ilminin tanımı için bk. Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukri’in ve müşhidü’l-ğâlibîn*, thk. Ali Muhammed el-Umrân (Mekke: Dâru ‘Âlemi’l-Fevâ’id, 1417), 49.

11 Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Nehhâs, *Kitâbü’l-Kaç’ ve’l-İtinâf*, thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1992), 18.

12 Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dâni, *Şerhu’l-manzâmeti’l-hâkâniyye*, thk. Gâzi el-Umerî (Mekke: Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, Külliyyetü’l-Dave ve Usûli’l-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1419), 2/96.

13 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225.

14 Yedi ve on kırâat tahsili sürecinde zamandan tasarruf etmek maksadıyla V. yüzyıldan sonra tek tek her bir râviye göre bir hatim okuma yerine bir âyetteki bütün vecihleri belli bir sıraya göre bir arada ele almak şeklinde bir yöntem geliştirilmiş ve buna da cem, indirâc ve irdâf gibi isimler verilmiştir. Bk. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 156.

15 Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 137.

16 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/204.

hepsinin kırâatinde vakfyaklaşımı esas alınabilsin"¹⁷ sözleriyle bu gerekliliğe işaret etmiştir. Dolayısıyla bir kırâati okuyan kimse, o kırâatin nispet edildiği imanın vakf tercihlerine riayet etmeli ve bunu rivâyete uymanın bir gereği olarak değerlendirmelidir.¹⁸

2. Vakf-İbtidâ Yerlerinin Belirlenmesinde Takip Edilen Yöntemler

Kırâat âlimlerinin/imamlarının vakf-ibtidâ yerlerinin tespiti konusunda belli tercihleri olmuştur. Bu tercihler şu noktalarda karşımıza çıkmaktadır:

1. Vakfta âyet sonuna itibar etmektir: Âlimlerin bir bölümüne göre vakfta esas olan âyet sonlarıdır. Bunlara göre âyet sonlarında vakf yapmak mutlak sünnettir. Nitekim bu vakfa vakf-1 sünnet, vakf-1 nebî ve vakf-1 mustahsen gibi isimler verilmiştir. Bu görüşü benimseyenlerin delili ise Hz. Peygamber'in tilâvetinin keyfiyetini anlatan, "Resûlullâh Kur'ân okurken kırâatini âyet âyet keserdi"¹⁹ şeklindeki Ümmü Seleme'den nakledilen haberdır. Zira bu görüşte olanlara göre âyetin bir sonraki âyetle mana ve/veya lafız (irâb) bakımından taalluk edip etmemesine bakılmaksızın (yani kelamın tamam olup olmasına itibar edilmeksizin) âyet sonları en faziletli durak yerleri kabul edilmektedir. Kaynaklarda tâbiîn hadis âlimlerinden İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), yedi kırâat imamından Ebû Amr b. el-Alâ' el-Basrî (ö. 154/771), Ebû Bekr el-Beyhakî (ö. 458/1066) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) bu görüşte olduklarına dair bilgiler yer almaktadır.²⁰ Bu arada yedi kırâat imamından İbn Kesîr el-Mekkî'nin (ö. 120/738) nefes durumunun müsaade ettiği kadarıyla âyet sonlarında vakf yapmayı tercih ettiği de nakledilen rivâyetlerden anlaşılmaktadır.²¹ Diğer taraftan vakfta âyet sonuna değil, mana ve/veya lafız (irâb) açısından irtibata itibar eden ve cumhurun görüşünü temsil eden yöntem sahipleri, âyet sonlarının genel olarak vakf yerleri olduğunu kabul ederler ancak âyet sonlarının mutlak sünnet olduğu konusunda itirazlarını dile getirirler. Nitekim konuyla alakalı Ca'berî, Hz. Peygamber'in tilâvetinin keyfiyetini anlatan Ümmü Seleme haberinin âyet sonlarında vakfın sünnetine delil olmadığını ve Hz. Peygamber'in bu rivâyette dile getirilen uygulamasının sadece âyetlerin fasıllarını belirtmek maksadıyla olduğunu altını çizmiştir.²²

17 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/238.

18 Maşalı, *Kıraat İlmî*, 159.

19 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 6/302; Nehhâs, *el-Ka' ve'l-i'tinâf*, 11; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Câmi'u li-şu'abi'l-îmân*, thk. Abdulalî Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 4/175; Ali b. Ahmed İbnü'l-Ğazzâl, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Tâhir Muhammed el-Hems (Dımaşk: Câmîatü Dımaşk, Kısmü'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 63.

20 Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 4/175; Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ğibâd*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 1/326; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226, 238; Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Le'â'ifü'l-işârât li-fünûnî'l-kırâ'ât*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye (Medine: Kral Fehd Mushaf Basım Kurumu, 1434), 2/501, 516.

21 Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/238; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye (Medine: Kral Fehd Mushaf Basım Kurumu, 1426), 2/559; Kastallânî, *Le'â'ifü'l-işârât*, 2/516.

22 Bk. Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Ca'berî, *Vaşfü'l-ihidâ' fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, thk. Nevvâf el-Hârisî (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud, Külliyyetü'd-Dave ve Usûlî'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1427), 1/12; Kastallânî, *Le'â'ifü'l-işârât*, 2/501. Konuyla alakalı Nehhâs, âyet sonlarının çoğunun tam veya kâfi olduğunu dile getirirken; Umânî, âyet sonlarının kahir ekseriyetinin vakf yerleri olduğunu ifade etmiştir. Dâni ise selef imamları ile kırâat hocalarının âyet sonlarında durmayı tercih ettiklerine ve burada vakf yapmanın her hâlükârda hasen olduğuna işaret etmiş olsa da bazı âyet sonlarında vakf yapmanın kabih/çirkin olduğunu dile getirmekten çekinmemiştir. Bk. Nehhâs, *el-Ka' ve'l-i'tinâf*, 1/12; Ebû Amr Os-

2. Vakfta nefesin kesilmesine itibar etmek: Kaynaklarda, kırâatinin uzun med vecihlerini ihtiva ediyor olması ve tilâvet biçiminin tahkik usulü üzerine olması nedeniyle yedi kırâat imamından Hamza b. Habîb ez-Zeyyât el-Kûfî'nin (ö. 156/773) vakf-ibtidâ konusunda nefes durumunu dikkate aldığı yönünde bilgi mevcuttur.²³ Bu arada İbn Kesîr'in de nefesin kesildiği yerde durduğu, meşhur iki râvisinden biri olan Kunbül (ö. 291/904) tarafından nakledilmektedir.²⁴

3. Vakfta mana ve/veya lafız (irâb) bakımından irtibata itibar etmek: Vakf-ibtidâ yerlerinin tespiti konusunda âlimlerin kahir ekseri, vakf yerlerinin sonrasıyla mana ve/veya lafız (irâb) bakımından ilişkisini inceleyerek vakf mahallinin sonrası ile öncesi arasındaki taalluk durumuna göre bu durakları farklı çeşitlere/derecelere ayırırlar. Başta İbnü'l-Enbârî, Nehhâs, Dâni, Umânî ve İbnü'l-Cezerî olmak üzere vakf-ibtidâ âlimlerinin hemen hemen tamamı vakf yerlerinin tespiti konusunda bu görüştedirler.²⁵ Genel kabule göre, belirtilen taalluk durumları ve bunlara bağlı vakf dereceleri şu noktalarda karşımıza çıkmaktadır:

3. 1. Vakf-ı *tam* ve ibtidâ-ı *tam*, vakf mahallinin sonrasıyla mana ve lafız (irâb) yönünden herhangi bir irtibatı olmayan durak yerleridir. Bu yerlerde vakf yapıp sonrasında ibtidâ etmek, lafız veya mana yönüyle bir kesintiye neden olmadığından tam bir anlam ifade etmektedir. Bu vakf çeşidi genellikle âyet, kıssa, konu veya sure sonlarında olur.²⁶

3. 2. Vakf-ı *kâfi* ve ibtidâ-ı *kâfi*, vakf mahallinin sonrasıyla lafız (irâb) yönünden herhangi bir irtibatı olmayan ancak mana bakımından taalluku devam eden vakf yerleridir. Bu yerlerde vakf yapmak ve devamından ibtidâ etmek güzel/sahih bir anlam ifade etmektedir. Bu vakf-ibtidâ çeşidinde duranın öncesi sonrasında, sonrası öncesinden bağımsız olduğu için bu isim verilmiştir.²⁷

3. 3. Vakf-ı *hasen*, vakf mahallinin sonrasıyla hem lafız yönünden hem de mana bakımından taalluku devam eden ve üzerinde durmak güzel bir anlam ifade eden vakf yerleridir. Bu yerlerde vakf yapmak uygun görülmüştür. Ne var ki bu tür durak yerlerinin sonrasıyla taalluku devam ettiğinden, bu vakf mahallinden ibtidâ etmek çirkin görülmüştür. Dolayısıyla bu ibtidâ çeşidine, ibtidâ-ı *kabîh* ismi verilmiştir. Ancak cumhurun görüşüne göre âyet

mân b. Saîd ed-Dânî, *el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, thk. Cemâl M. Şeref (Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2006), 22, 31; Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Umânî, *el-Mürşid fi'l-vukûf 'alâ mezâhibi'l-kurrâi's-seb'ati ve ğayrihim (min evveli'l-Kur'ân ilâ âhiri'n-nisâ)*, thk. Hind bint Mansûr el-Abdelî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'd-Dave ve Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1423), 2/9. Ayrıca âyetlerin sonunda vakf etmek konusuna ilgili bilgi için bk. Enes Yarız, "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 164-170.

23 Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/238; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/559; Kastallânî, *Leğâ'ifu'l-işârât*, 2/516.

24 Bk. Dâni, *el-Müktefâ*, 18.

25 Lafız-mana ilişkisine göre oluşturulan sistemler ve müellifler hakkında bilgi için bk. Tayyâr, *Vukûfu'l-Kur'ân*, 99-204; Mustafa Karagöz, "Uzak Bir Mananın Ayetlerdeki Vakf Yerine Etkisi, A'râf Süresi'nin 188. Ayeti Örneği", *Bilimname Düşünce Platformu* 34/2 (2017), 41-45; Yakup Uzun, "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ", *Bilimname* 44/1 (2021), 170-194. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin vakf-ibtidâya dair görüşleri için bk. Mehmet Kara, "İbnü'l-Cezerî'nin Vakf-İbtidâ İlmine Yaklaşımı", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 55-79; Osman Bostan, "Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2023), 202-203.

26 Bk. Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: Mecme'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1971), 1/149; Dâni, *el-Müktefâ*, 19; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226.

27 Bk. Dâni, *el-Müktefâ*, 21; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226.

sonları bunun dışında tutulmuştur.²⁸

3. 4. Vakf-ı *kabîh* ve ibtidâ-ı *kabîh*, anlaşılır bir mana ifade etmeyen ve sonrasıyla lafız ve mana bakımından güçlü taalluku devam eden vakf yerleridir. Bu yerlerde vakf yapmak görülmemiştir.²⁹

Bu bağlamda bazı kırâat imamlarının vakf-ibtidâ tercihleri de mana bakımından uygunluğu itibara almaktadır. Nitekim kırâat-ı seb'a imamlarından Nâfi' el-Medenî'nin (ö. 169/785) kelamın tamamlandığı yerlerde vakf yaptığı nakledilmiştir. Aynı şekilde Kûfe kırâat imamlarından Âsım (ö. 127/745) ile Kisâî'nin (ö. 189/805) kelamın tamamlanmasına riayet etmek suretiyle en güzel/uygun ibtidâyâ imkân veren vakfı tercih ettikleri rivâyet edilmiştir.³⁰

3. Kırâat Farklılıklarının Vakf-İbtidâ'ya Etkisi

Yukarıda kırâat ile vakf-ibtidâ arasındaki güçlü irtibattan bahsedilmişti. Burada ise kırâat farklılıklarının vakf-ibtidâ yerlerine etkisi üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi kırâat ihtilafları, usûl ve ferş olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Belli kaidelere dayanan idgâm, imâle, sekt, nakl vb. gibi fonetik farklılıkları konu edinen bölüme 'usûl' adı verilirken herhangi bir kurala bağlı olmayıp farklı vecihlerle okunan kelimelere/ihtilaflara -Kur'an'ın tamamına yayılması sebebiyle- 'ferşü'l-hurûf' adı verilmiştir.³¹ Usûl kapsamında değerlendirilen kırâat farklılıklarının -fonetik yapısı nedeniyle- vakf yerlerine herhangi bir etkisinden söz etmek mümkün değildir. Ferş kapsamına giren ihtilaflara gelince bunların bazılarının vakf yerlerine etkisinin olduğu görülürken bazılarının ise herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu arada kırâat farklılıklarının vakf yerlerini etkilemesinin iki unsura bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi okuyuştaki farklı vecihler sebebiyle ortaya çıkan anlam değişiklikleridir. İkincisi ise bu vecihler nedeniyle âyetin maruz kaldığı dilbilgisi değişiklikleridir. Burada kırâatlerin vakf-ibtidâyâ tesirini, etkinin mahiyeti (yarattığı sonuç) bakımından tasnif edip üç başlıkta ele almak mümkün olacaktır. Bunların birincisi kırâat vecihlerinin vakf yerlerine etki etmemesi, ikincisi vakf yerlerinin derecesini değiştirmesi ve üçüncüsü de vakf yerlerinin mahallini değiştirmesidir. İlk iki madde hakkında birer örnek verildikten sonra araştırmanın asıl konusunu teşkil eden üçüncü madde ele alınıp açıklayıcı örnekler verilerek konu hakkında değerlendirme yapılacaktır.

3. 1. Kırâat Farklılıklarının Vakf Yerlerine Etki Etmemesi

Kırâat ihtilaflarının vakf yerlerini etkilememesi hususunu bir misal ile izaha kavuşturmak yerinde olacaktır. Tevbe 9/61. âyet-i kerimede Hz. Peygamber'i incitip "O her söylenene

28 Bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/150; Dâni, *el-Müktefâ*, 22; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226.

29 Bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/150; Dâni, *el-Müktefâ*, 25; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226. Vakf-ibtidâ çeşitleri ve kategorilerine ilişkin daha geniş bilgi için bk. Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru't-Türâs, ts.), 1/342-368; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/543-552; Tayyâr, *Vukûfu'l-Kur'an*, 240-248; Temel, *Kur'an Kırâatında Vakf ve İbtidâ*, 63-79; Veli Kayahan, "Vakf ve İbtidâ İlmî ve Kur'an Tefsirindeki Yeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 311-319; Recep Koyuncu, "Vakf-İbtidâ'nın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2015), 171-175.

30 Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/238; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/559; Kastallânî, *Leṭâ'ifü'l-işârât*, 2/515-516.

31 Bk. Alî b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fi şerhi'l-kaşîd*, thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî (Riyad: Mekettebüt'r-Rüşd, 2002), 3/619.

kulak veriyor” diyenlere karşı “De ki: O sizin için hayırlı olana kulak veriyor; Allah’a inanıp müminlere güveniyor. Ve o içinizin iman edenler için bir rahmettir.” buyrulmaktadır.³² Bu âyette yer alan وَرَحْمَةً kelimesini, Hamza dışındaki kırâat imamları اذ kelimesi üzerine atfederek ref ile okurken, Hamza dışındaki kırâat cerr ile okumuştur.³³ Cumhur kırâatinin takdiri: وَرَحْمَةً “O sizin için hayırlı olana kulak veriyor ve müminler için bir rahmettir.” şeklindedir. Hamza kırâatine göre ise وَرَحْمَةً “O sizin için hayırlı ve rahmet olana kulak veriyor.” anlamına gelmektedir.³⁴ Görüldüğü üzere burada وَرَحْمَةً kelimesindeki okuyuş farklılığının hemen hemen aynı anlamı ifade ettiği görülmektedir. Diğer taraftan her iki okuyuşta da وَرَحْمَةً kelimesi matûf konumundadır. Matûf ile matûfun aleyhi birbirinden ayırmak doğru olmadığından³⁵ vakf yeri ancak منكم kelimesinde uygun olabilir. Bu sebepten dolayı olsa gerek Nehhâs dışındaki vakf-ibtidâ âlimleri bu âyetteki kırâat ihtilafına işaret etmemişlerdir. Nehhâs ise buradaki okuyuş farklılığını göstererek her iki kırâate göre de منكم kelimesinde durmanın vakf-ı kâfi olduğunun altını çizmiştir.³⁶ Bu örnekten anlaşıldığı üzere bazı fersî farklılıklarının durak yerlerine etkisi olmamıştır. Araştırmamız neticesinde kırâat ihtilaflarının büyük kısmının vakf-ibtidâ yerlerini etkilemediğini söylemek yanlış olmayacaktır.³⁷

3. 2. Kırâat Farklılıklarının Vakf Yerlerinin Derecesini Değiştirmesi

Vakf-ibtidâda mana ve/veya lafız bakımından irtibata itibar eden yöntem, vakf yerlerinin sonrası ile öncesi arasındaki taalluk durumuna göre bu durakları farklı derecelere ayırır. Bu vakf dereceleri, kırâattaki farklı vecihler sebebiyle ortaya çıkan anlam ve/veya dilbilgisi değişiklikleri neticesinde farklılık arz etmektedir. Örneğin, bir kırâate göre belli bir yerde durmak vakf-ı tam kabul edilirken, başka bir kırâate göre aynı yerde durmak vakf-ı kâfi veya vakf-ı hasen şeklinde değerlendirilmiştir. Aynı şekilde bir kırâate göre bir yerde durmak hasen görülürken, diğer bir kırâate göre aynı yer ‘ahsen’ veya ‘etemm’ (tam anlam vermesi bakımından daha iyi) addedilmiştir. Ele alınacak şu misal konuya açıklık getirmesi bakımından önem arz etmektedir. Kehf 18/26. âyet-i kerimede Ashâb-ı Kehf’le ilgili ما لهم من دونه من ولي ولا يُشرك في حكمه أحدًا “Onların Allah’tan başka bir yardımcısı ve yöneticisi yoktur. O, kendi

32 Kur’ân-ı Kerîm Meâli (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 196.

33 Aynı şekilde bu âyette yer alan اذ kelimesinin zel harfini, Nâfî’ dışındaki kırâat imamları damme ile okurken, Nâfî’ cezm ile okumuştur. Söz konusu bu kırâat farklılığı usûl kapsamına girmekte ve âyetteki vakf yerlerine etkisi olmamaktadır. İlgili kelimelerdeki kırâatler için bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/280; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ’i’l-beşer bi’l-kırâ’ati’l-erba’ate ‘aşer*, thk. Şabân M. İsmâil (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1987), 2/94.

34 Bk. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-ğur’ân*, thk. Abdullah et-Türkî (Kahire: Dâru Hecer, 2001), 11/536; Hasen b. Ahmed Ebû Ali el-Fârîsî, *el-Hüccce fi ‘ileli’l-kırâ’ati’s-seb’*, thk. Âdil el-Mevcûd vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2007), 3/139; Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırâ’ati’s-seb’ ve ‘ilelihâ ve hüccecihâ*, thk. Muhyiddin Ramadan (Dimaşk: Mecme’u’l-Lugati’l-Arabiyye, 1974), 1/503-504; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-ğur’ân*, thk. Abdullah et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 10/283; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhtî*, thk. Sıdkî Cemîl (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2010), 5/449.

35 Bk. İbnü’l-Enbârî, *İzâhu’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 1/116; Ebû Abdillâh Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *‘ilelü’l-vukûf (el-Vakfı ve’l-ibtidâ’ü’l-kebîr)*, thk. Muhammed b. Abdillâh el-İdî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2006), 1/135. Ayrıca bk. Şenkîti, *Eserü’l-Kırâat fi’l-Vakfi ve’l-İbtidâ*, 276.

36 Bk. Nehhâs, *el-ğat’ ve’l-i’tinâf*, 1/289.

37 Bu hususla ilgili başka örnekler için bk. Yûnus 10/100, Yûsuf 12/49, Nahl 16/96. Krş. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/287, 295, 304.

hükümranlığına kimseyi ortak etmez.” buyurulmaktadır. Bu âyette yer alan وَلَا يَشْرِكُ kelimesini, İbn-i Âmir ed-Dimeşkî (ö. 118/736) dışındaki kırâat imamları kâf'in dammı ve gâip sığası ile okurken, İbn-i Âmir وَلَا تُشْرِكُ şeklinde kâf harfi cezimli olmak üzere nehiy ve hitap sığası ile okumuştur.³⁸ Burada nehiy ve hitabı içeren okuyuşun anlamı: “Ey Muhammed Allah'ın gaybı bilme gücüne kimseyi ortak etme.” şeklindedir. Aslında görünürde Hz. Peygamber'e olan bu hitap ümmete yöneltilmiş bir uyarıdan ibarettir.³⁹ İbnü'l-Enbârî, Nehhâs ve Dâni'ye göre vakf yeri âyetin sonudur.⁴⁰ Umânî'ye göre ise âyetin sonunda durmak vakf-ı tâm olmakla birlikte gâip kırâati için وَيُ kelimesinde durmak hasen iken, hitap kırâati için ahsendir.⁴¹ Buna benzer bir şekilde Secâvendî'ye göre gâip kırâati için وَيُ kelimesinde durmak vakf-ı mücevvez (ج) iken, hitap kırâati için vakf-ı mutlak (ط) مَا لَيْمٍ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَيُ. cümlesi ile وَلَا يَشْرِكُ ifadesi haberî cümle iken, وَلَا تُشْرِكُ şeklinde nehiy ve hitap kırâati inşâ cümledir. İnşâ cümlelerinin haberî cümle üzerine atfedilmesinin Arap dilcilerinin çoğuna göre uygun olmadığından⁴³ olsa gerek Umânî ile Secâvendî, وَيُ kelimesinde vakf yaparak iki cümleyi birbirinden ayırmışlar ve vakf yapmanın daha iyi olduğunu ifade etmişlerdir. Gâip kırâatine göre وَيُ kelimesinde vakf yapmanın mücevvez-hasen şeklinde değerlendirilmesi ise birbirine atfedilmiş iki haberî cümleyi ayırmanın caiz olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁴ Örnekten anlaşıldığı üzere bir kırâate göre mücevvez-hasen olan vakf yeri, diğer kırâate göre ahsen-mutlak şeklinde değerlendirilmiş ve böylece âyetteki okuyuş farklılığı her iki kırâate göre vakf mahalli olarak kabul edilen vakfın derecesini değiştirerek etkilemiştir.⁴⁵

3. 3. Kırâat Farklılıklarının Vakf Yerlerinin Mahallini Değiştirmesi

Kırâat vecihlerinin âyette yol açtığı anlam ve/veya dilbilgisi değişiklikleri sonucunda bir kırâate göre âyetin belli bir kelimesinde durmak vakf mahalli kabul edilirken, başka bir kırâate göre aynı yerde durmak uygun/caiz olmayabilir. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden bu kategoride toplamda yirmi âyet tarafımızca tespit edilmiştir. Konuya açıklık getirmesi bakımından ehemmiyet arz eden beş misal ele alınıp bunların tahlili ve değerlendirmesi yapılacak, diğerleri ise tabloda gösterilecektir.

1. Örnek:

Bakara 2/284. âyette وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُجَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ ط قَيِّظُكُمْ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ

38 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/31; Bennâ, *el-İthâf*, 2/213.

39 Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *el-Hüccce fi'l-kırâ'ati's-seb'*, thk. Sa'îd el-Efgânî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 415; Kaysî, *el-Kesf*, 2/59.

40 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/757; Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 1/388; Dâni, *el-Müktefâ*, 142. Ayrıca bk. Şenkîti, *Eseru'l-Kırâat fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, 355.

41 Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Umânî, *el-Mürşid fi'l-vukûf 'alâ mezâhibi'l-kurrâi's-seb'ati ve ğayrihim (min sûreti'l-mâide ilâ âhiri'l-Kur'ân)*, thk. Muhammed el-Ezverî (Mekke: Câmîatiü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'd-Dave ve Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1423), 2/356.

42 Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 2/660.

43 Muhammed b. Ahmed el-Mekkî İbn Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât (Şârîka: Câmî'atü's-Şârîka, 2006), 8/230.

44 İbn Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, 3/325.

45 Bu hususla ilgili başka örnekler için bk. Bakara 2/119, En'âm 6/132, İbrâhîm 14/1-2. Krş. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/221, 262, 298, 210; İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/530, 2/739; Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 1/77, 247; Dâni, *el-Müktefâ*, 44, 130; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/238, 2/123, 289; Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 1/233, 2/621.

açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini başışlar, dilediğine azap eder.” buyrulmaktadır. Bu âyette yer alan *وَيُعَذِّبُ* ile *فَيُعَذِّبُ* kelimelerini, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca’fer (ö. 130/748) ve Ya’kûb (ö. 205/821) cümle-i istînâfiye takdiriyle merfu olarak okurken, diğer kırâat imamları şartın cevabı olan *يُحَاسِبُكُمْ* üzerine atfederek *وَيُعَذِّبُ* - *فَيُعَذِّبُ* şeklinde cezm ile okumuşlardır.⁴⁶ Tefsir ve kırâat tevcihi kaynaklarına bakıldığında mana cihetinden her iki kırâatin hemen hemen aynı anlamı ifade ettiği ve buradaki ihtilafın nahiv merkezli olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Biraz daha izah etmek gerekirse cezm kırâatine göre *فَيُعَذِّبُ* ibaresinde geçen ‘fe’ harfi ta’kib (sıralama) anlamını ifade eden atif edatıdır. Dilciler, ta’kib anlamında kullanılan ‘fe’ edatının, mâtûf ile matûfun aleyh arasında güçlü bir bağ oluşturduğuna işaret etmişlerdir.⁴⁸ Bu sebeptendir ki Nehhâs, Dâni, Umânî ve Secâvendî gibi vakf-ibtidâ âlimleri, cezm kırâatine göre birbirine atfedilen fiilleri ayırmamak için *يُحَاسِبُكُمْ بِهٖ اللّٰهُ* ifadesinin vakf yeri olmadığı konusunda hemfikirlerdir. Ref³ kırâatine göre ise ‘fe’ harfi istînâf (başlangıç) edatıdır ki bulunduğu cümlenin önceki cümleyle lafız bakımından irtibatlı olmadığını göstermektedir.⁴⁹ Buna göre belirtilen yerin vakf mahalli olduğu noktasında ittifak edilmiştir. Nehhâs’a göre bu durak tam iken, Dâni ile Umânî’ye göre hasen, Secâvendî’ye göre vakf-ı mutlaktır.⁵⁰ İbnü’l-Enbârî ise söz konusu âyetle ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır.⁵¹

2. Örnek:

Bakara 2/285. âyette *كُلُّ أَمْرٍ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ ط لَا تَفْرُقُوْا بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهٖ* “Her biri Allah’a, meleklere, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” dediler.” buyrulmaktadır. Bu âyette yer alan *لَا تَفْرُقُوْا* kelimesini, Ya’kûb *لَا تَفْرُقُوْا* şeklinde gâip sığasıyla okurken diğer kırâat imamları nefis-i mütekellim maa’l-ğayr sığasıyla okumuşlardır.⁵² Cumhur kırâatinin takdiri: *“Müminlerin her biri: O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” derler.*” şeklindedir.⁵³ Bu takdire göre *كُلُّ أَمْرٍ* cümlesi ile *لَا تَفْرُقُوْا* cümlesi arasında mana açısından bağlantı olsa da lafız/irâb bakımından birbirinden bağımsız iki cümleden bahsetmek mümkündür. Zira *وَالْمُؤْمِنُونَ يَقُولُونَ: لَا تَفْرُقُوْا بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهٖ* takdiriyle başlayan ikinci cümle istînâfiyedir. Bu yüzden olsa gerek İbnü’l-Enbârî, Nehhâs, Dâni, Umânî ve Secâvendî, -tercihleri farklı olsa da- *وَرُسُلِهٖ* lafzının vakf yeri olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Nitekim söz konusu kelime vakf yapmak İbnü’l-Enbârî ile Umânî’ye göre hasen, Dâni’ye göre kâfi, Secâvendî’ye göre mutlaktır.⁵⁴ Nehhâs ise vakf derecesini açıklamadan buradaki vakf mahallini Ebû Hâtim es-Sicistânî’ye

46 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Bennâ, *el-İthâf*, 1/461.

47 Bk. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hüccce*, 2/247-248; İbn Zencele, *el-Hüccce*, 152; Kayısî, *el-Keşf*, 1/323; Kurtubî, *el-Câmi*, 4/490; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhtâ*, 2/752.

48 Bk. Ahmed b. Abdünnûr el-Mâlekî, *Rasfü’l-mebânî fi şerhi hurûfi’l-me’ânî*, thk. Ahmed M. el-Harrât (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2002), 440-450. Ayrıca vakf yapılması uygun olmayan yerler hakkında bk. Nihat Temel, “Kıraatte Vakf- İbtida ve Anlama” (Tarihten Günümüze Kıraat İlimi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 288-298; Ahmet Gökdemir, “İbnü’l-Cevzî’nin Vakf Yapılmaması Gereken Yerlere Dair Görüşlerinin Kaynağı: İbnü’l-Enbârî”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2018), 26-29.

49 Bk. Mâlekî, *Rasfü’l-mebânî*, 440-450.

50 Nehhâs, *el-Kâf’ ve’l-İtinâf*, 1/120; Dâni, *el-Müktefâ*, 56; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/397; Secâvendî, *İlelü’l-vukûf*, 1/353. Ayrıca bk. Şenkîti, *Eserü’l-Kırâat fi’l-Vakfi ve’l-İbtidâ*, 146.

51 İbnü’l-Enbârî, *İzâhu’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 1/559.

52 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Bennâ, *el-İthâf*, 1/462.

53 Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/150; Kurtubî, *el-Câmi*, 4/496-497; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhtâ*, 2/758; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisyye, 1984), 3/133.

54 İbnü’l-Enbârî, *İzâhu’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 1/560; Dâni, *el-Müktefâ*, 56; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/398; Secâvendî, *İlelü’l-vukûf*, 1/352. Ayrıca bk. Şenkîti, *Eserü’l-Kırâat fi’l-Vakfi ve’l-İbtidâ*, 149.

(ö. 255/869) nispet etmiştir.⁵⁵ Ya'kûb kırâatinin takdiri ise رسله من أحد من رسله “Müminlerin hiç biri, O'nun elçileri arasında ayırım yapmaz.”⁵⁶ Bu takdire göre رَبِّ إِي وَصَعْتَهَا أَنْتِي وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَصَعَتْ ط وَلَيْسَ ط cümlesi arasında hem mana hem de lafız/irâb bakımından bağlantı devam etmektedir. Bir başka deyişle mübtedâ-haber durumunda olan iki cümleyi ayırmamak adına vakf-ibtidâ kaynaklarında وَرُسُلِهِ lafzının vakf yeri olmadığına işaret edilmiştir. Özetlemek gerekirse mütekellim kırâatinde vakf yeri olarak gösterilen وَرُسُلِهِ kelimesi, gâip kırâatinde vakf mahalli kabul edilmemiştir.

3. Örnek:

Âl-i İmrân 3/35. âyette İmrân'ın eşinin karnındaki çocuğu Allah'a adadığından bahsedilmektedir. Bu bağlamda 36. âyet-i kerimede وَصَعْتَهَا قَالَتْ رَبِّ إِي وَصَعْتَهَا أَنْتِي وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَصَعَتْ ط وَلَيْسَ ط فَلَمَّا وَصَعْتَهَا قَالَتْ رَبِّ إِي وَصَعْتَهَا أَنْتِي وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَصَعَتْ ط وَرُسُلِهِ ط “Onu doğurunca dedi ki: ‘Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir.- Erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum.” Burada geçen وَصَعَتْ kelimesi, İbn Âmir, Ebû Bekr (ö. 193/809) ve Ya'kûb tarafından وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ şeklinde müfred mütekellim sîgasıyla okunurken, diğer kırâat imamları tarafından وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ şeklinde müfred gâip sîgasıyla rivâyet edilmiştir.⁵⁷ وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ cümlesinin öncesinde yer alan رَبِّ إِي وَصَعْتَهَا أَنْتِي “Rabbim! Onu kız doğurdum.” ifadesi Hz. Meryem'in annesine ait iken, وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ ibaresi Allah'a aittir.⁵⁸ İmrân'ın eşinin sözünü Allah'ın sözünden tefrik etmek, ancak وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ kelimesinde vakf yapmakla gerçekleşir. Bundan hareketle âlimler, وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ kırâatine göre رَبِّ إِي وَصَعْتَهَا أَنْتِي lafzının vakf mahalli olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. İbnü'l-Enbârî ile Nehhâs söz konusu yerde durmanın hasen, Dâni ile Umânî kâfi, Secâvendî ise mutlak olduğunu tasrih etmiştir.⁵⁹

وَصَعْتُ şeklinde okunan müfred mütekellim kırâatine gelince, وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ “Oysa Allah benim ne doğurduğumu daha iyi bilmektedir.” anlamına gelmektedir. Bu durumda hem رَبِّ إِي وَصَعْتَهَا أَنْتِي وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ cümlesi hem de وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ cümlesi hem de وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ ifadesi, Hz. Meryem'in annesine ait olacaktır.⁶⁰ Bir başka tabirle bu kırâate göre aynı kişiye ait birbirine atfedilmiş ve birbirinin devamı niteliğinde bitişik iki cümleden söz edilebilir. Buna karşın yukarıda adı geçen âlimler, müfred mütekellim kırâatine göre aynı kişinin sözü devam ettiğinden رَبِّ إِي وَصَعْتَهَا أَنْتِي kelimesinin vakf mahalli olmadığına altını çizmişlerdir.⁶¹

Burada temas edilmesi gereken başka bir husus da aynı âyetin devamında yer alan وَلَيْسَ ط وَرُسُلِهِ ط “Erkek de kız gibi değildir.” cümlesinin kimin sözü olduğu meselesidir. Bahse konu olan cümle Hz. Meryem'in annesinin sözü mü, yoksa onun sözünü bölen Allah'a ait itirâziye bir cümle mi? Bu sorular, âyete doğru bir anlam verilmesi ve dolayısıyla vakf yerlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Kanaatimizce âyetteki vakf yerlerinin tespiti, anahtar konumunda olan iki kriterden geçmektedir. Birincisi, وَصَعْتُ وَصَعْتِ وَصَعْتِ kelimesindeki kırâat farklılığı; ikincisi

55 Nehhâs, *el-Ķat' ve'l-i'tinâf*, 1/121.

56 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/150; Kurtubî, *el-Câmi'*, 4/496-497; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muĥîf*, 2/758; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/133.

57 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; Bennâ, *el-İthâf*, 1/475.

58 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/336-338; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/102; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muĥîf*, 3/117; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/233.

59 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'*, 2/575; Nehhâs, *el-Ķat' ve'l-i'tinâf*, 1/132; Dâni, *el-Müktefâ*, 59; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/437; Secâvendî, *İlelü'l-vuĥûf*, 1/370.

60 Bk. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/268; İbn Zencele, *el-Hücce*, 160; Kaysî, *el-Keşf*, 1/340.

61 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'*, 2/575; Nehhâs, *el-Ķat' ve'l-i'tinâf*, 1/132; Dâni, *el-Müktefâ*, 59; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/437; Secâvendî, *İlelü'l-vuĥûf*, 1/370.

ise *وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى* cümlesinin kime ait olduğu ve nasıl tevیل edileceği hususudur.

İslam âlimlerinin çoğunluğu, sözü edilen cümlelerin İmrân'ın eşine ait olduğu düşüncesindedir. Onlara göre mezkûr cümle, bir önceki âyette İmrân'ın eşinin “*Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul et.*”⁶² şeklindeki duası ile yakından bağlantılıdır. Bu çerçevede, adağın konusunun yerine gelmesi bakımından erkek çocuğun kız çocuğa üstünlüğünü dile getirerek bu konudaki üzüntüsünü belirtmek ve özür dilemek üzere “*Adadığım erkek, doğurduğum kız gibi değildir.*” cümlesini söylediği görüşündedirler. Çünkü o, nezirde bulunduğu, muhtemelen Beytülmakdis hizmetine elverişli cinsiyete sahip, bir erkek çocuğu dünyaya getirme ihtimalini esas almıştı.⁶³ Buna karşılık bazı müfessirler, *وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى* cümlesinin Allah'ın sözü olduğu kanaatinde dirler. Bunlara göre âyetin tevili: Hz. Meryem'in annesinin adadığı erkek bizim bahsettiğimiz kız gibi değildir. Bu âyette, onun hayıflanmasının ve özür beyan etmesinin işin hakikatini bilmemesinden kaynaklandığı ve dünyaya getirdiği bu kız evlâdının ne kadar ulvî bir mertebeye sahip olacağı ima edilmiştir.⁶⁴ Bu bağlamda, araştırmada müracaat edilen vakf-ibtidâ kaynaklarına bakıldığında -Secâvendî hariç- *وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى* cümlesinin sonunun vakf yeri olup olmadığına işaret edilmediği görülmektedir. Ancak İbnü'l-Enbârî ile Nehhâs, ilgili cümlelerin yukarıda belirtilen her iki tevile de açık olduğunu dile getirmişlerdir.⁶⁵ Secâvendî ise ilgili cümlelerin mütakellim kırâatinin devamı olma ihtimalini düşünerek cümlelerin sonunda vakf yapmanın câiz (ج) olduğunu kaydetmiştir.⁶⁶

Kanaatimizce âyetteki vakf yerlerini daha sağlıklı bir biçimde belirlemek için *وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى* cümlesini, *وَضَعْتُ* kelimesindeki kırâatlerle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Böylece vakf yerleri açısından dört farklı ihtimal karşımıza çıkmaktadır.

1- *وَضَعْتُ* kelimesinin, *وَضَعْتُ* şeklinde müfred gâip sîgasıyla okunması ile *وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى* cümlesinin Hz. Meryem'in annesine ait olması durumudur. Bu takdirde *وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ* ifadesi cümle-i itirâziye olup Allah'ın sözü iken, öncesi ve sonrasındaki bütün ifadeler İmrân'ın eşine aittir. Yukarıda da zikredildiği gibi tevilde iki ihtimale açık olan *وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى* cümlesinin İmrân'ın eşine ait olması, bir önceki âyette geçen nezrin yerine gelmemesinden hasıl olan üzüntü karinesine bağlanmıştır. Buna göre âyetin anlamını ve dolayısıyla vakf yerlerini şu şekilde tayin etmek mümkündür: “... *Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir.- Beytülmakdis hizmetine adadığım erkek bu kız gibi değildir...*”. Bir başka tabirle bu duruma göre vakf mahalli, *وَضَعْتُ* ve *أُنثَى* kelimelerinin üzerindedir.

62 Kur'ân-ı Kerîm Meâlî, 53.

63 Bk. Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, 5/337; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî İbn Atıyye, *el-Muħarrerü'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-aziz*, thk. Abdüsselâm Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1/425; Kurtubî, *el-Câmî*, 5/102-103; Nâsirüddîn Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, thk. M. Abdurrahmân el-Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 2/14; Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Neseîf, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Seyyid Zekerıyyâ (Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), 156-157; Ebû Hayyân, *el-Baħrû'l-muħîṭ*, 3/117-118; İbn Âşûr, *et-Taħrîr ve't-tenvîr*, 3/233.

64 Bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haķâ'iki't-tenzil ve 'uyüni'l-eķâvîl fi vü-cûhi't-te'vîl*, thk. Halil Memün Şîhâ (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009), 3/169; Ebû Ya'kub Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 317; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 2/14; İbn Âşûr, *et-Taħrîr ve't-tenvîr*, 3/233.

65 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/575; Nehhâs, *el-Ķaṭ' ve'l-i'tinâf*, 1/132.

66 Secâvendî, *İlelü'l-vuķûf*, 1/370.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ (وقف) وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ (وقف) وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ (وصل) وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ

2- وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ cümlesinin, وَضَعْتَ şeklinde müfred gâip sîgasıyla okunması ile cümlesinin Allah'a ait olması durumudur. Bu takdirde وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ cümlesi, Allah'ın sözünü temsil eden وَضَعْتَ fiilinin karinesiyle bir önceki cümlelerin devamı niteliğindedir. Burada mevzubahis iki cümle Allah'a ait olduğu düşünülürse, وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ ifadesinin tamamının Hz. Meryem'in annesinin sözünü bölen bir cümle-i itirâziye olduğu söylenebilir. Ayrıca gâip kırâatinin aktardığı anlam, sonraki cümlelerin tevili ile bütünleşmekte ve örtüşmektedir. Nitekim iki cümleye şöyle mana verilebilir: “... Rabbim! Onu kız doğurdum. - Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir ki onun dilediği erkek Allah'ın lütfettiği ve ulvî mertebeye ulaşacağı bu kız gibi değildir. - Ben onun adını Meryem koydum ...”⁶⁷ Bir başka ifadeyle bu duruma göre vakf mahalli, أَنْتَىٰ ve كَالأُنْثَىٰ kelimelerinin üzerindedir.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ (وقف) وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ (وصل) وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ (وقف) وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ ...

3- وَضَعْتَ kelimesinin, وَضَعْتُ şeklinde müfred mütekellim sîgasıyla okunması ile وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ cümlesinin İmran'ın eşinin sözü olması durumudur. Bu takdirde âyette yer alan bütün cümleler, Hz. Meryem'in annesine aittir. Ayrıca bu kırâate göre وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ cümlesinin İmrân'ın eşine ait olması, iki önemli karine ile desteklenmektedir. Bunların ilki bir önceki âyette geçen nezir meselesidir. İkincisi ise mütekellim kırâati dahil olmak üzere âyetteki (وَضَعْتُهَا، سَمَّيْتُهَا، أَعْبَدُهَا) gibi fiillerin Hz. Meryem'in annesini göstermesidir. Zira burada mütekellim kırâatinin verdiği anlam, sonraki cümlelerin tevili ile bütünleşmekte ve örtüşmektedir. Buna göre âyetin anlamını ve dolayısıyla vakf yerlerini şu şekilde belirlemek mümkündür: “... Rabbim! Onu kız doğurdum, oysa Allah benim ne doğurduğumu daha iyi bilmektedir; Beytülmakdis hizmetine adadığım erkek bu kız gibi değildir...” Bir başka tabirle وَضَعْتُ kırâatine göre vakf mahalli âyetin sonundadır.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ (وصل) وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ (وصل) وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ (وصل) وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ ...

4- وَضَعْتَ kelimesinin, وَضَعْتُ şeklinde müfred mütekellim sîgasıyla okunması ile وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنْثَىٰ cümlesinin Allah'ın kelâmı olması durumudur. Bu takdirde sözü edilen ifade dışında âyette yer alan bütün cümleler, Hz. Meryem'in annesine ait olacaktır. Ancak bütün cümlelerin Hz. Meryem'in annesine ait olduğu bir durumda, söz konusu ifadenin itirâziye olup Allah'ın sözü olmasını destekleyen bir karineden bahsetmek mümkün değildir. Diğer taraftan sadece bu cümlelerin Hz. Meryem'in annesine ait olmadığı düşünüldüğünde ortaya çıkan mananın, âyetteki mütekellim sîgasıyla ifade edilen fiillerle örtüşmediği ve bir bütünlük içerisinde olmadığı anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla bütün fiillerin Hz. Meryem'in annesini işaret ettiği bir âyette, herhangi bir karine olmadan bu cümlelerin başkasına nispet edilmesi uzak bir ihtimal olarak görülmektedir.

Bu örnekte ele alınan kırâat farklılığı, bulunduğu cümlede vakf mahallinin tespitinde mühim rol oynamıştır. Bunun yanı sıra âyetin devamındaki ifadelerin teviline karine teşkil ederek ortaya farklı mana çıkmasında ve bunun sonucunda vakf yerlerinin tayininde belirleyici olmuştur.

67 Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/169; Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm*, 317; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/14; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/233.

5. Örnek:

A'râf 7/186. âyette *“Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyet yoluna iletecek kimse yoktur. O (Allah), onları azgınlıkları içinde yollarını şaşırmış olarak bırakır.”* buyrulmaktadır. Bu âyette yer alan *وَيَذَرُهُمْ* kelimesini, Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer cümle-i istinâfiye takdiriyle *وَيَذَرُهُمْ* şeklinde nûn ve ref' ile okurken; Ebû Amr, Âsım ve Ya'kûb, âyette geçtiği şekilde gâip sîgası ve ref' ile okumuşlardır. Hamza, Kisâi ve Halef ise şart cevabı olan *فَلَا هَادِيَ لَهُ* cümlesinin mahalli üzerine atfederek *وَيَذَرُهُمْ* şeklinde gâip sîgası ve cezm ile okumuşlardır.⁷³ Anlam açısından bakıldığında, söz konusu üç kırâatin de hemen hemen aynı manayı ifade ettiği ve buradaki ihtilafın nahiv merkezli olduğu görülmektedir.⁷⁴ Bu meyanda cezm kırâatine göre birbirine atfedilen cümleleri tefrik etmemek maksadıyla vakf-ibtidâ âlimleri, *فَلَا هَادِيَ لَهُ* cümlesinin vakf mahalli olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Dolayısıyla cezm kırâatine göre buradaki vakf yeri âyetin sonudur. Ancak ref' kırâatlerine göre yeni bir cümle başladığından *فَلَا هَادِيَ لَهُ* sonunda vakf yapıp *وَيَذَرُهُمْ / وَيَذَرُهُمْ* lafzından devam etmek konusunda ittifak edilmiştir. Şöyle ki ref' kırâatlerinde birinci cümlelerin sonunda vakf yapmak İbnü'l-Enbârî ile Umânî'ye göre hasen, Nehhâs ile Dâni'ye göre tam, Secâvendî'ye göre ise vakf-ı mutlaktır.⁷⁵ Özetlemek gerekirse bu örnekten de anlaşıldığı üzere bir kırâate göre vakf mahalli olarak kabul edilmeyen bir yer, bir diğer kırâate göre (hasen, tam veya mutlak) olarak değerlendirilebilmektedir.

Araştırmanın makale sınırlarını aşmaması için, kırâat ihtilaflarının vakf yerlerini değiştirmesi ile alakalı tespit ettiğimiz diğer misallere sadece işaret edilmiştir. Bu doğrultuda söz konusu âyetleri, âyetlerdeki kırâat farklılıklarını ve her bir kırâate göre uygun vakf yerlerini tablo halinde şu şekilde göstermek mümkündür.

Sûre/Âyet	Âyetin Metni	Kırâatler	Vakf Yeri
Âl-i İmrân, 3/39	فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ ۗ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا ۖ مِنَ الصَّالِحِينَ	1- أَنَّ اللَّهَ 2- إِنَّ اللَّهَ 76	1- الصَّالِحِينَ 2- الْمِحْرَابِ 77
Âl-i İmrân, 3/73	قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ ۖ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوْتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ ۗ	1- أَنْ يُؤْتَىٰ 2- ءَأَنْ يُؤْتَىٰ 78	1- رَبِّكُمْ 2- هُدَى اللَّهِ 79

73 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/273; Bennâ, *el-İthâf*, 2/70-71.

74 bk. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/75; İbn Zencele, *el-Hücce*, 303; Kaysî, *el-Keşf*, 1/485; Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/404; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîf*, 5/236; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9/199-200.

75 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/671-673; Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 1/267; Dâni, *el-Müktefâ*, 101; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/163; Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 2/525-526. Ayrıca bk. Şenkîti, *Eserü'l-Kırâat fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, 263.

76 İbn Âmir ile Hamza, (ي) harfinin hemzesini kesre ile okurken, diğer kırâat imamları fetha ile okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; Bennâ, *el-İthâf*, 1/477.

77 Âyetteki vakf yerleri ile ilgili farklı görüşler için bk. Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 1/134; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/441-442.

78 İbn Kesîr, ilki hemze-i istihâm olmak üzere iki hemze ile okurken, diğer kırâat imamları tek hemze ile okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/240; Bennâ, *el-İthâf*, 1/482.

79 Bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/578; Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 1/140; Dâni, *el-Müktefâ*, 62; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/469-470; Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 1/376-377.

Yûnus, 10/81	فَلَمَّا أَلْقُوا قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّحْرَ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَبَّطِلُهُ ۗ ط	1- السَّحْرُ 2- ءالسَّحْرُ 92	1- السَّحْرُ - سَبَّطِلُهُ 2- ءالسَّحْرُ - سَبَّطِلُهُ 93
Hûd, 11/46	قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ ۖ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ	1- عَمَلٌ غَيْرُ 2- عَمِلٌ غَيْرُ 94	1- أَهْلِكَ 2- غَيْرُ صَالِحٍ 95
Nahl, 16/12	وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۗ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۗ ط وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ ۗ ط	1- اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ 2- اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ 3- اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ 96	1- وَالْقَمَرَ - بِأَمْرِهِ 2- وَالنَّهَارَ - بِأَمْرِهِ 3- بِأَمْرِهِ 97
Mü'minûn, 23/111	إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا ۗ إِنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ	1- إِنَّهُمْ 2- إِنَّهُمْ 98	1- الْفَائِزُونَ 2- صَبَرُوا 99
Furkân, 25/10	تَبَارَكَ الَّذِي إِن شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۗ وَيَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا	1- وَيَجْعَلُ 2- وَيَجْعَلُ 100	1- قُصُورًا 2- الْأَنْهَارُ 101
Duhân, 44/49	ذُقْ ۖ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ	1- أَنْتَ 2- إِنَّكَ 102	1- الْكَرِيمُ 2- ذُقْ 103
Tûr, 52/28	إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ ۗ إِنَّهُ هُوَ الْبُورُ الرَّحِيمُ	1- أَنَّهُ 2- إِنَّهُ 104	1- الرَّحِيمُ 2- نَدْعُوهُ 105

92 Ebû Amr ile Ebû Ca'fer, ilki hemze-i istifhâm olmak üzere iki hemze ile okurken, diğer kırâat imamları tek hemze ile okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/286; Bennâ, *el-İthâf*, 2/118.

93 Âyetteki vakf yerleri ile ilgili farklı görüşler için bk. Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 1/307-308; Dâni, *el-Müktefâ*, 115; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/226; Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 2/575-576.

94 Kisâi ile Ya'kûb, mâzî fiil sigasıyla okurken, diğer kırâat imamları mastar sigasıyla okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289; Bennâ, *el-İthâf*, 2/127.

95 Âyetteki vakf yerleri ile ilgili farklı görüşler için bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/713; Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 1/319-320; Dâni, *el-Müktefâ*, 119; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/239; Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 2/584.

96 İbn Âmir, (وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ) kelimelerinin dördünü ref ile okurken; Hafs, son ikisini ref ile okumuştur. Diğer kırâat imamları ise söz konusu kelimelerin dördünü nasb ile rivâyet etmişlerdir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/302-303; Bennâ, *el-İthâf*, 2/181.

97 Bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/125; Dâni, *el-Müktefâ*, 133; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 2/315; Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 2/635-636.

98 Hamza ile Kisâi, (يَا) harfinin hemzesini kesre ile okurken, diğer kırâat imamları fetha ile okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/329-330; Bennâ, *el-İthâf*, 2/288-289.

99 Bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/794; Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 2/461-462; Dâni, *el-Müktefâ*, 160; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 1/241; Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 2/733.

100 Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/333; Bennâ, *el-İthâf*, 2/305.

101 Bk. Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 2/479; Dâni, *el-Müktefâ*, 165; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 2/459; Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 2/746.

102 Kisâi, (يَا) harfinin hemzesini fetha ile okurken, diğer kırâat imamları kesre ile okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/371; Bennâ, *el-İthâf*, 2/464.

103 Âyetteki vakf yerleri ile ilgili farklı görüşler için bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/889; Nehhâs, *el-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 2/652; Dâni, *el-Müktefâ*, 214; Umânî, *el-Mürşid*, 1423, 3/690; Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 3/931.

104 Nâfi', Kisâi ve Ebû Ca'fer, (يَا) harfinin hemzesini fetha ile okurken, diğer kırâat imamları kesre ile okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/378; Bennâ, *el-İthâf*, 2/496-497.

105 Âyetteki vakf yerleri ile ilgili farklı görüşler için bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/909; Neh-

Sonuç

Kur'ân'ın lafzı ve manası ile doğrudan ilgili olan vakf-ibtidâ ilmi, Kur'ân'ın tilâveti ve farklı okuyuşlarını konu edinen kırâat ilmi ile sıkı bir ilişki içerisinde. Bu çalışmada kırâat ilminin vakf-ibtidâya etkisi konusu çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Bu çerçevede yapılan araştırmada klasik dönem eserlerinde her ne kadar yeri geldiğinde sûrelerdeki ilgili örneklerle temas edilip farklı kırâatlere göre vakf durumunun gösterdiği değişikliklere işaret edilmiş olsa da bu konunun müstakil bir çalışmada ele alınmadığı tespit edilmiştir.

Makalede, vakf-ibtidâ ile kırâat ilimleri arasındaki ilişkiyi incelemenin yanı sıra vakf-ibtidâ yerlerinin belirlenmesinde takip edilen yöntemlere temas edilmiştir. Bu kapsamda kırâat imamlarının vakf-ibtidâ yerlerinin tespiti konusunda belli tercihleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bir kırâate göre okunduğunda, o kırâatin nispet edildiği imamın vakf tercihlerine riayet edilmesinin gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer taraftan çalışmada, kırâatlerin vakf-ibtidâya tesiri ele alınmış, bu etkinin mahiyeti (yarattığı sonuç) bakımından üç başlıkta tasnif edilmiştir. Bunların birincisi kırâat vehihlerinin vakf yerlerine etki etmemesi, ikincisi vakf yerlerinin derecesini değiştirmesi ve üçüncüsü de vakf yerlerinin mahallini değiştirmesidir. Çalışmamızda incelenen örnekler değerlendirildiğinde usûl kapsamına giren kırâat farklılıklarının vakf yerlerine herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Ferş kapsamında değerlendirilen kırâat ihtilaflarına gelince bunların, bazı vakf yerlerine etkisi olurken bazılarının ise bir etkisinin olmadığı mülahaza edilmiştir. Bu bağlamda yapılan incelemede, kırâat farklılıklarının vakf yerlerini etkilemesinin, âyetin uğradığı anlam ve/veya dilbilgisi değişikliklerine bağlı olduğu neticesine varılmıştır. Yine kırâat farklılığının, âyette vakf mahallinin tespitindeki önemini yanı sıra ilgili âyetin/âyetlerin devamındaki ifadelerin teviline karine teşkil ettiği görülmüştür. Bu durum, ortaya farklı manaların çıkmasına ve bunun sonucunda vakf yerlerinin değişmesine neden olmuştur.

hâs, el-Ğağ' ve'l-i'tinâf, 2/690; *Dânî, el-Müktefâ*, 225; *Umânî, el-Mürşid*, 1423, 3/734; *Secâvendî, İlelü'l-vukûf*, 3/973.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akkan, Kenan. *Kıraat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâya Etkisi*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fużalâ'i'l-beşer bi'l-kırâ'ati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şabân M. İsmâîl. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Câmi'u li-şu'abi'l-îmân*. thk. Abdulali Hâmîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2003.
- Bezvâvî, Nâsirüddîn Abdullâh b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. M. Abdurrahmân el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Bostan, Osman. "Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2023), 185-212.
- Ca'berî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *Vaşfü'l-ihtidâ' fi'l-vaqfi ve'l-ibtidâ'*. thk. Nevvâf el-Hârisî. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud, Külliyyetü'd-Dave ve Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1427.
- Cemel, Abdurrahmân. "Eserü İhtilâfi'l-Kırâati'l-Kurâniyye fi'l-Vakfi ve'l-ibtidâ fi Kitâbi'llâh". *Mecelletü Câmîati'n-Necâh li'l-Ebhâs* 18/1 (2004), 285-308.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Müktefâ fi'l-vaqfi ve'l-ibtidâ'*. thk. Cemâl M. Şeref. 1 Cilt. Tanta: Dâru's-Sahâbe, 1. Basım, 2006.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Şerhu'l-manzûmeti'l-hâkâniyye*. thk. Gâzî el-Umerî. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'd-Dave ve Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1419.
- Ebû Ali el-Fârisî, Hasen b. Ahmed. *el-Hücce fi 'ileli'l-kırâ'ati's-seb'*. thk. Âdil el-Mevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2007.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*. thk. Sıdkî Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 2010.
- Gökdemir, Ahmet. "İbnü'l-Cevzî'nin Vakf Yapılmaması Gereken Yerlere Dair Görüşlerinin Kaynağı: İbnü'l-Enbârî". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2018), 19-34.
- Hadîd, Muhammed Tevfik. *Mu'cemü muşannefâti'l-vaqfi ve'l-ibtidâ'*. 6 Cilt. Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1. Basım, 2016.
- İbn Akîle, Muhammed b. Ahmed el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-iḥsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât. 10 Cilt. Şârika: Câmî'atü'ş-Şârika, 1. Basım, 2006.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1. Basım, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdü'l-me'âd fi hedyi ḥayri'l-'ibâd*. thk. Şuayb Arnavut. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1998.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *el-Hüccce fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Sa'îd el-Efgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-âşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukri'în ve mürsidü't-tâlibîn*. thk. Ali Muhammed el-Umrân. Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâ'id, 1417.

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. 2 Cilt. Dimaşk: Mecme'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1971.

İbnü'l-Ğazzâl, Ali b. Ahmed. *el-Vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Tâhir Muhammed el-Hems. Dimaşk: Câmîatiü Dimaşk, Kısmü'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Kara, Mehmet. "İbnü'l-Cezerî'nin Vakf-İbtidâ İlmine Yaklaşımı". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 55-79.

Karagöz, Mustafa. "Uzak Bir Mananın Ayetlerdeki Vakf Yerine Etkisi, A'râf Sûresi'nin 188. Ayeti Örneği". *Bilimname Düşünce Platformu* 34/2 (2017), 31-96.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Leṭā'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât*. thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye. Medine: Kral Fehd Mushaf Basım Kurumu, 1. Basım, 1434.

Kayahan, Veli. "Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 299-341.

Kaysî, Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hücecihâ*. thk. Muhyiddin Ramadan. 2 Cilt. Dimaşk: Mecme'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1974.

Koyuncu, Recep. "Vakf-İbtidâ'nın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2015), 163-188.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 15. Basım, 2008.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdullah et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2006.

Mâlekî, Ahmed b. Abdünnûr. *Raşfü'l-mebânî fi şerhi ḥurûfi'l-me'ânî*. thk. Ahmed M. el-Harârât. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 2002.

Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2016.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Ḳaṭ' ve'l-i'tinâf*. thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1. Basım, 1992.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*. thk. Seyyid Zekeriyâ. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.

Safâkısî, Ali b. Muhammed. *Tenbihü'l-ğâfilîn*. thk. Muhammed eş-Şâzelî. Tunus: el-Mektebetü'l-Kur'âniyye, 1. Basım, 1974.

Salihoglu, Alaaddin. "Mağrib ve Kuzey Afrika Mushafalarında Takip Edilen İmam Hebtî'nin (ö. 930/1523) Vakf Sistemi ve Vakf-İbtidâ İlmindeki Yeri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2023), 237-260.

Secâvendî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Tayfûr. *İlelü'l-vukûf (el-Vakfû ve'l-ibtidâ'ü'l-kebîr)*. thk. Muhammed b. Abdillâh el-İdî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 2006.

Sehâvî, Alî b. Muhammed. *Fethu'l-vaşid fi şerhi'l-kaşid*. thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2002.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr. *Miftâhu'l-ülûm*. thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Merke-zü'd-Dirâsâtî'l-Kurâniyye. Medine: Kral Fehd Mushaf Basım Kurumu, 1426.

Şenkîti, Mahmûd. *Eseru'l-Kirâat fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*. Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 1. Basım, 2013.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdullah et-Türkî. Kahire: Dâru Hecer, 1. Basım, 2001.

Tayyâr, Müsâ'id b. Süleyman. *Vukûfu'l-Ḳur'ân ve eşeruhâ fi't-tefsîr*. Medine: Mucem-me'u'l-Melik Fehd li tıbbâ'ati'l-Mushafi'ş-Şerif, 1. Basım, 1431.

Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.

Temel, Nihat. "Kıraatte Vakf- İbtida ve Anlama". 271-305. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Temel, Nihat. *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2014.

Umânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali. *el-Mürşid fi'l-vukûf 'alâ mezâhibi'l-kurrâi's-seb'ati ve ğayrihim (min evveli'l-Kur'ân ilâ âhiri'n-nisâ)*. thk. Hind bint Mansûr el-Abdelî. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'd-Dave ve Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1423.

Umânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali. *el-Mürşid fi'l-vukûf 'alâ mezâhibi'l-kurrâi's-seb'ati ve ğayrihim (min sûreti'l-mâide ilâ âhiri'l-Kur'ân)*. thk. Muhammed el-Ezverî. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'd-Dave ve Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1423.

Uzun, Yakup. "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ". *Bilimname* 44/1 (2021), 165-207.

Yarız, Enes. "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 161-172.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haḳâ'iki't-tenzil ve 'uyûni'l-eḳâvil fi vüçûhi't-te'vil*. thk. Halil Memûn Şihâ. Beyrut: Dâru'l-Marife, 3. Basım, 2009.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 1. Basım, ts.